

УДК 18:159.942.3

Оксана Кожем'якіна

**ДІАЛОГІЧНЕ ПІДґРУНТЯ СМІХУ В МЕРЕЖАХ
РОЗУМІННЯ ІНШОГО**

В статті здійснено аналіз діалогічних засад сміху як результату розуміння та умови порозуміння з Іншим. Звертається увага на неоднозначні соціальні наслідки сміху та його соціальні функції. Наголошується на потенціалі солідарності, властивому сміху.

Ключові слова: сміх, свобода, солідарність, Інший, Чужий, розуміння.

В статье осуществлен анализ диалогических оснований смеха в качестве результата понимания и условия взаимопонимания. Обращается внимание на неоднозначные социальные последствия смеха и его социальные функции, а также на свойственном смеху потенциале солидарности.

Ключевые слова: смех, свобода, солидарность, Другой, Чужой, понимание.

The analysis of dialogic principles of laughter out as to the result of understanding and condition of mutual understanding with Other is carried in the article. Attention applies on the ambiguous social consequences of laughter and its social functions. Marked on potential of solidarity peculiar laughter.

Keywords: laughter, freedom, solidarity, Other, Stranger, understanding.

Ситуація мультикультурності сучасного глобалізованого соціуму задає нові параметри розуміння проблематики Іншого, що стає однією з провідних тем сучасної філософії, особливо актуалізуючись в ситуації лінгвістичного та екзистенційного повороту, а також методологічних зрушень від принципу суб'єктивності до інтерсуб'єктивності. Особливо гостро питання Іншого постає на фоні наявної кризи порозуміння між різними ідентичностями (культурними, національними, конфесійними, гендерними та ін.), зумовлюючи зв'язок проблематики Іншого з поняттями ідентичності, справедливості, відповідальності, визнання, толерантності, довіри. Звернення до сміхового контексту дослідження проблематики Іншого зумовлене специфічною діалогічною природою сміху, що відкриває нові ракурси сприйняття Іншого в «зустрічному» режимі як зіткнення горизонтів порозуміння, переосмислення Я та усвідомлення необхідності виходу з ситуації самообмеження, визнання відмінностей, в той же час залишаючи підстави для вияву солідарності.

Тому метою даного дослідження є окреслення діалогічних підвалин сміху в контексті розуміння Іншого та порозуміння з Іншим, звертаючи увагу на солідаризуючий потенціал сміху.

Проблема сміху, незважаючи на давню традицію вивчення, що бере початок ще в працях Аристотеля та отримує подальший розвиток в концепціях І. Канта, А. Шопенгауера, З. Фрейда, А. Бергсона, М. Бахтіна, В. Проппа та ін., відкриває все нові й нові контексти досліджень, актуалізуючи їх міждисциплінарний характер та сприяючи формуванню цілісної картини світу. Серед сучасних дослідників соціокультурних засад сміху слід відзначити Л. Карасьова, А. Дмитрієва, О. Козінцева, С. Аверінцева, Ю. Борєва, А. Сичова та ін., в працях яких відбувається звернення до аналізу соціальних функцій сміху. Аналіз проблематики Іншого в її найрізноманітніших проявах знаходимо в працях Е. Гуссерля, Е. Левінаса, Б. Вальденфельса, М. Бубера, П. Рікера, М. Мерло-Понті, М. Бахтіна, З. Фрейда, Ж. Лакана, М. Теннісена та ін. Але досліджень, присвячених аналізу діалогічних засад сміху в контексті розуміння Іншого, досить мало, що і обумовлює актуальність даної праці.

Сміх постає універсальним феноменом, вбираючи в себе культурологічні, фізіологічні, психологічні виміри, парадоксально приховуючи в собі як небезпеку обману, приниження, зловтішання, так і радісну посмішку, схвалення, відкритість до взаємодії, знаходячи вирази в так званому «злому» та «доброму» сміхові. В традиціях Г. Сковороди визначати сміх, здатність до сміху та радості як ознаку здорової душі. В контексті даного дослідження сміх розглядається нами як значущий соціокультурний феномен, що є елементом різноманітних людських взаємин та призводить до неоднозначних соціальних наслідків. Особливо актуальним постає вивчення сміху як механізму вирішення потенційно конфліктних ситуацій або їх попередження, зняття соціальної гостроти, сприяючи емоційній розрядці та зменшенні соціальної напруги.

Теорії сміху зазвичай розробляються на фоні контрастних модальностей: як теорії невідповідності, як вираз протиріччя, що призводить до усвідомлення несумісності та неприйнятності існуючого стану речей та прагнення (хоча б ілюзорного) його змінити, порушити (хоча б уявно) існуючі формальні правила, звертаючи увагу на деяку міру зла. Сміх визначається як засіб викриття зла, подолання зла, відповіді (чи то злої, чи то доброї) на зло, але результати сміху все ж трактуються в термінах позитивних значень як конститутивного чинника суспільних перетворень в контексті збереження цілісності, розширення світоглядних меж. Згідно Аристотелю, сміх є деякою помилкою та неподобством, через яке ніхто не зазнає страждань та яке нікому не загрожує [1, с. 650].

Існує також традиція аналізу сміху в ракурсі свободи, коли сміх трактується як звільнення, як прагнення до подолання бар'єрів, соціальних обмежень, коли «все дозволено» хоча б «понарошку». Згідно

з М. Бахтіним, сміх перш за все звільняє від великого внутрішнього цензора, від страху перед священним, перед авторитарною заборонаю, перед минулим, владою, спрямовуючи погляд на нове та майбутнє, відкриваючи «світ по-новому в його максимально веселому та максимально тверезому аспекті» [2, с. 107]. Сміх, таким чином, володіє духом трансгресії, що орієнтує на межі та подолання цих меж, сприяючи особистісному самоствердженню та взаємопроникненню смислів Я та Іншого.

Сміх відображає миттєве інтуїтивне поєднання смислів, розуміння тонких граней світу та відтінків значень, сприяючи формуванню нового світовідчуття та світорозуміння, в той же час руйнуючи встановлені правила, демонструючи нежиттєздатність попередніх зв'язків, викриваючи вади та пороки, висвітлюючи власне відношення до існуючого стану речей. Сміх поєднує в собі індивідуальні та соціальні виміри людського буття, нове та старе, раціональне та емоційне, конструктивне та деструктивне, примирення та агресію, чим і обумовлена амбівалентна природа сміху.

Сміх ілюструє складність соціального буття, породжуючись контрастними ситуаціями неадаптивності, безглуздя, суперечливості, деякої невідповідності, що сприяє, згідно логіці І. Канта, трактуванню сміху як афекта внаслідок перетворення напруженого очікування в ніщо, сприяючи певній емоційній розрядці. Таким чином, визначення сміху в термінах своєрідного очікування дозволяє зосередитись на результативності сміху, наслідки якого йдуть далеко за межі комічного, досягаючи соціальних ефектів солідарності, суспільного вдосконалення, стимулювання до дій, ціннісного переосмислення. Тому серед соціальних функцій сміху виокремимо солідаризуючу, соціальної корекції, виховну, аксіологічну, світоглядну, пізнавальну, інформативну, компенсаторну. Сміх охороняє та захищає культурну своєрідність Своїх, виконуючи ідентифікаційну, мобілізуючу та інтегративну функції, слугуючи збереженню дистанції відносно Чужих, та водночас саме сміх є одним із засобів уможливлення діалогу з Іншим як Чужим завдяки потенціалу свободи та загальнолюдської солідарності.

На комунікативному підґрунті сміху наголошує А. Бергсон, виокремлюючи три ключові сміхові ознаки: сміх є суто людським феноменом; він пов'язаний з деякою нечутливістю, внутрішнім визнанням умовності комічної ситуації; сміх завжди комунікативний, співвіднесений зі спільнотою [3]. Сміх має соціокультурну природу та налаштування на взаємодію, на спільне розуміння, сміх завжди потребує зворотньої реакції, «сміх немовби потребує відгуку..., смішне не може оцінити той, хто

відчуває себе самотнім» [3, с. 13]. Окрім того, сміх мобілізує, збуджує, сприяючи загальному вдосконаленню суспільства, тримаючи в напрузі та взаємодії ті види діяльності, які ризикували затухнути [3, с. 21].

Завдяки сміху відбувається оцінка існуючого з позицій бажаного, належного, здійснюються спроби знаходження способів подолання незадовільного існуючого стану шляхом смислових ігор, сприяючи встановленню нових комунікативних зв'язків та розширюючи коло взаємодії. Звертаючи увагу на безліч «масок сміху», його внутрішні та зовнішні, духовні та тілесні прояви та виявляючи співвідношення сміху з категоріями добра та зла, Л. Карасьов виокремлює два види сміху – «сміх тіла», сміх радісний, вітально енергійний, тілесний, який не пов'язаний з відчуттям смішного та дотепністю, та «сміх розуму», тобто сміх, викликаний відчуттям смішного, сміх комічний, оціночний, що вибирає в себе весь універсум смішного [6]. В трактовці Л. Карасьова сміх завжди знаходиться в діалозі зі злом, йде поряд зі злом, то віддаляючись, то наближаючись до нього, але сміх як «блага відповідь на репліку зла» постає в якості роботи з простором смислів, завдяки чому зло втрачає дієвість, спричинюючи отримання сміхом властивостей протистояння злу, оскільки смішне являє собою усвідомлене зло, хоча б лише розумово чи в уяві, але переможене, і тому прощене зло. Саме раптове виявлення факту можливості подолання зла породжує сміх [6, с. 29]. Радість від відчуття перемоги над злом, хоча б і в таких формах, спільні контексти порозуміння, прагнення до майбутніх перетворень виявляє солідаризуючий потенціал сміху. В якості найдивовижнішої властивості сміху О. Козінцев зазначає незрівнянну здатність об'єднувати людей, причому об'єднувати не тільки тих, хто сміється, а й тих, хто досліджує сміх незалежно від їх позиції та погоджень поміж собою [7].

Саме на інтегративному потенціалі сміху наголошує В. Малахов, стверджуючи, що сміх як вираз свободи, хоча й замкненої в суто душевному вимірі людського буття, створює чарівливу перспективу солідарності в свободі, зменшуючи або навіть знищуючи страх шляхом переосмислення страшного як смішного [8, с. 408]. Сміх в такому ракурсі, згідно В. Малахову, сприяє розумінню остаточної суті справ, постаючи могутнім апаратом світорозуміння на началах свободи та солідарності. Саме цей «апарат розуміння» як м'який захисний шар дає можливість не ототожнювати себе з офіційною ідеологією та зберігати певну «змістовну дистанцію, в межах якої знаходилось місце і для внутрішньої свободи, і для справжньої людяності» [8, с. 409].

Сміх в його певних виразах володіє потужною інтегративною силою, постаючи в якості «метакомунікативного сигналу доброзичливості» [5,

с. 209], ілюструючи проблемність спів-буття, спів-відповідальності, спів-залежності та пропонуючи своєрідну компенсацію негативних його аспектів та сприяючи розрядці накопичених непорозумінь. Парадоксальна, амбівалентна, але завжди діалогічна природа сміху зумовлює його трактування в якості відповіді, реакції на світ, на подію Іншого, а принципова незавершеність сміху та відкритість для нових смислів створює нові контексти розуміння себе, Іншого, світу взагалі, сприяючи збереженню цілісного світогляду.

Що являє собою Інший в мережах соціальних комунікацій? Він може поставати як усвідомлений Інший, що має власний, відмінний досвід, постаючи в якості «Мене – Іншого», «Чужого», «Свого», «Ти», «Ближнього», «Дальнього», «Третього», але ключовим у цьому питанні є усвідомлення інакшості Іншого, його особистісного протистояння, потенційної конфліктності з ним. Проблема Іншого стосується понять відмінного та схожого, колективного та індивідуального, ідентичного та аутентичного, взаємовпливу та взаємозалежності. Постать Іншого відіграє провідну роль в процесах формування ідентичності, адже людина стає собою саме через залучення до інших, але остаточна ідентифікація відбувається лише в наближенні до певного Ми та усвідомленні власної відмінності.

Довіра до Іншого містить в собі світоглядні опозиційні вказівки на відмінності та порівняння, які особливо чітко виявляються в позиції Іншого як Чужого та Свого, коли довіра до своїх є вагомою умовою тривалого існування спільноти, а довіра до Чужого досить часто перетворюється на недовіру та залежить від контексту сприйняття Чужого (як мовного Чужого, як дивного Чужого, як ворожого Чужого, як немісцевого Чужого, як загадкового Чужого та ін.), породжуючи цілу низку різноманітних почуттів: цікавість, страх, побоювання, роздратування, зачарування та ін. Зрозуміло, що в умовах глобалізації та інформатизації, коли Чуже стає всепроникним та заразливим, постать Іншого як Чужого зазнає суттєвих змін, зумовлюючи формування нових контекстів розуміння як культурної ідентичності, так і онтологічних засад індивідуального та колективного буття людини в сучасному світі та способів її самовираження, змінюючи, відповідно, і ключові засади сміхової культури.

Проблема розуміння Іншого (як здатність до проникнення у його культурні смисли, врахування його інтересів та думок) особливо актуалізується в ситуації зіткнення домагань значущості з боку Іншого як Чужого з власними домаганнями, що спричинює конфліктну ситуацію та змушує здійснювати перехід від зони розуміння до зони порозуміння [4,

с. 96]. Сміх в цьому контексті як універсальне джерело свободи та загальнолюдської солідарності є універсальним засобом подолання культурної дистанції та створення засад спільності, знаходження нових смислових ракурсів порозуміння завдяки закладеному в сміхові потенціалу звільнення від стереотипів та відкритості до взаємодії.

Таким чином, сміх постає в якості результату розуміння, знаходження спільних смислів та схоплення підтекстів, що сприяє порозумінню з Іншим, уможливаючи дотичність смислових змістів при збереженні особистісної дистанції шляхом ціннісно-смислового означування та переозначування культурних контекстів, зміщення фокусів розуміння. Діалогічне підґрунтя сміху позначає смисловий рух в бік оцінки Іншого, визнанні його здатності до розпізнавання смислів та готовності подолання існуючих комунікативних бар'єрів, що уможливує соціальне узгодження та гармонізацію домінуючих значень.

Сміх постає як точка перетину смислових горизонтів Я та Іншого, коли на поверхню виходить співмірне з нашою практикою існування остаточне розуміння суті, долаючи відстані між способами розуміння, формуючи такий ракурс відображення реальності, в якому протиріччя загострюються, викриваються певні негаразди суспільного та індивідуального буття, але в той же час окреслюються способи їх подолання та можливі шляхи суспільного вдосконалення. Завдяки сміху зберігається своєрідна дистанція з офіційною ідеологією, усвідомлюючи відносність формальних порядків та відображаючи певні інтелектуальні рухи в контексті сучасної культури.

1. Аристотель. Поэтика // Аристотель. Сочинения: в 4 т.– Т. 4.– М.: Мысль, 1983.– С. 645–680.
2. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса.– М.: Художественная литература, 1990.– 527 с.
3. Бергсон А. Смех.– М.: Искусство, 1992.– 127 с.
4. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого / пер. з нім. В. Кебуладзе.– К.: ППС-2002, 2004.– 206 с.
5. Дмитриев А. В. Социология юмора: Очерки.– М.: ОФСПП РАН, 1996.– 214 с.
6. Карасев Л. Философия смеха.– М.: РГГУ, 1996.– 224 с.
7. Козинцев А. Г. Человек и смех.– СПб.: Алетейя, 2007.– 235 с.
8. Малахов В. А. Феномен прикол // В.А. Малахов. Уязвимость любви.– К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005.– С. 407–415.